

CRKVE OD 5. DO 13. STOLJEĆA NA PODRUČJU GRADA HVARA

Nikša Petrić

UDK 726.54.033.1 + 726.54.033.4 (497.13 Hvar)

Izvorni znanstveni rad

Nikša Petrić

Hvar, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Autor prikazuje ranokršćanske i ranosrednjovjekovne sakralne objekte na području grada Hvara. Pored napomena o dosad poznatim arheološkim pokazateljima o ranokršćanskoj arhitekturi, posebno se obrađuje crkva sv. Duha, sv. Marije Magdalene, ranosrednjovjekovna crkva sv. Vida te romaničke crkve sv. Pelegrina i sv. Kuzme i Damjana.

O ranokršćanskoj i ranosrednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi grada Hvara nije dosad bilo cjelovitije pisano, pa ću u ovom članku nastojati prikazati sakralne objekte od 5. do 13. stoljeća u ovom gradu.¹

U Hvaru iznenaduje veći broj nalaza ranokršćanskih svjetiljaka, njih jedanaest, od 4. do 6. stoljeća, kao i ranosrednjovjekovnih iz 9.-10. stoljeća, koji su zasigurni pokazatelji kršćanskog života u tom gradu.² Od ranokršćanskih svjetiljaka, jedna je preciznije datirana polovinom 5. stoljeća, što nam je zasada i najranije datirani podatak iz ovog razdoblja.³

Što se tiče sakralnih arhitektonskih objekata, već smo i prije napomenuli, a i arheološkim nalazima je potvrđeno da se na prostoru hvarske stolnice nalazio ranokršćanski građevni sklop. Prema dosadašnjim nalazima i arhivskim podacima, od čega je značajan nalaz kružne građevine, vjerojatno baptisterija, zasad možemo pretpostaviti da je na tom prostoru bila ranokršćanska crkva s krstionicom, kao i ranosrednjovjekovna crkva sa samostanom.⁴

¹ N. Petrić, O gradu Hvaru u kasnoj antici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 20, Split 1975., 5-30; Isti, Kasnoantički spomenici otoka Hvara, Hvarski zbornik 5, 1977., 217-232; Isti, Prilozi arheologiji kasnoantičkog grada Hvara, PPUD 28, Split 1989., 5-23.

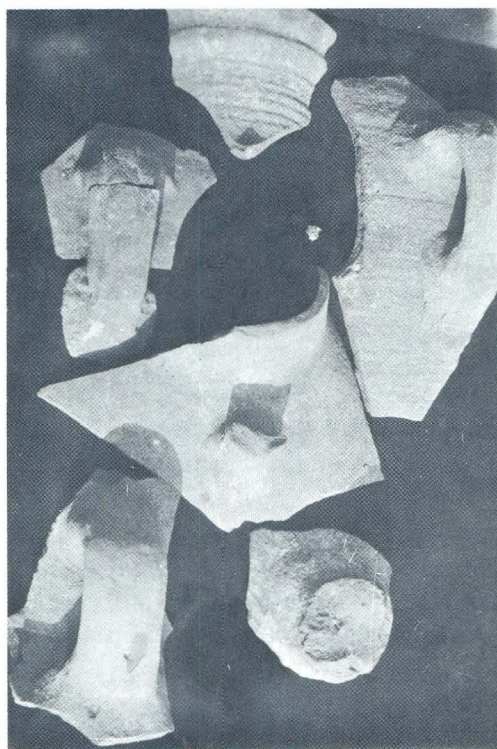
² N. Petrić, Srednjovjekovne svjetiljke i predromanički pilastar s Hvara, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 22, Zagreb 1991.

³ N. Petrić, n. dj., 1989., 13.

⁴ N. Petrić, n. dj., 1989., 14-20.

Pored katedralnog sklopa, u samom gradu, u Grodi, u predjelu Na Ciprijanovo, po arheološkim nalazima pretpostavio sam postojanje ranokršćanske crkve sv. Ciprijana.⁵ Također sam pretpostavio da su i na otocima sv. Stjepana i sv. Klementa ispred Hvara postojale ranokršćanske crkve.⁶ To sam naveo u dosadašnjim radovima, a ovdje ću sada konkretnije predložiti arhitektonske objekte i analizirati njihov arheološki i kulturno-povijesni značaj.

Crkva sv. Duha u Grodi je zasigurno slijedeći ranokršćanski objekt na prostoru grada Hvara. Povijesni podatak iz 1468. godine da je na tom mjestu postojala ranija crkva, kao i nalazi keramike 6.-7. stoljeća iza apside crkve bili su dostatni za takvu pretpostavku.⁷

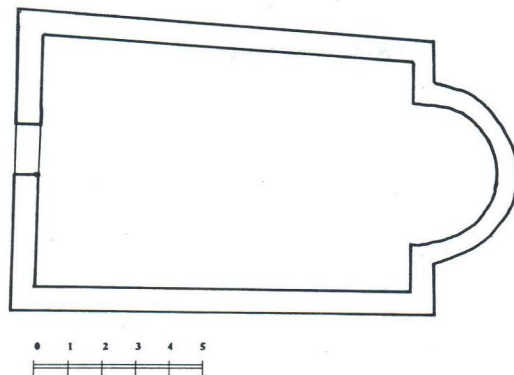
Keramika 6.-7. st. nađena iza apside crkve sv. Duha u Hvaru

Prilikom radova na unutrašnjosti crkve 1987. godine pokazala se tipična kasnoantička struktura зида od izduženih lomljenaca slaganih u pravilnim nizovima svojstvena ranokršćanskim crkvama. Takva struktura зида i sada je vidljiva na sjeveroistočnom dijelu vanjskog зида crkve. Po tim elementima i navedenom arhivskom podatku izvjesno je da je

⁵ N. Petrić, n. dj., 1975., 12-13, 22-23; Isti, n. dj., 1977., 221-223.

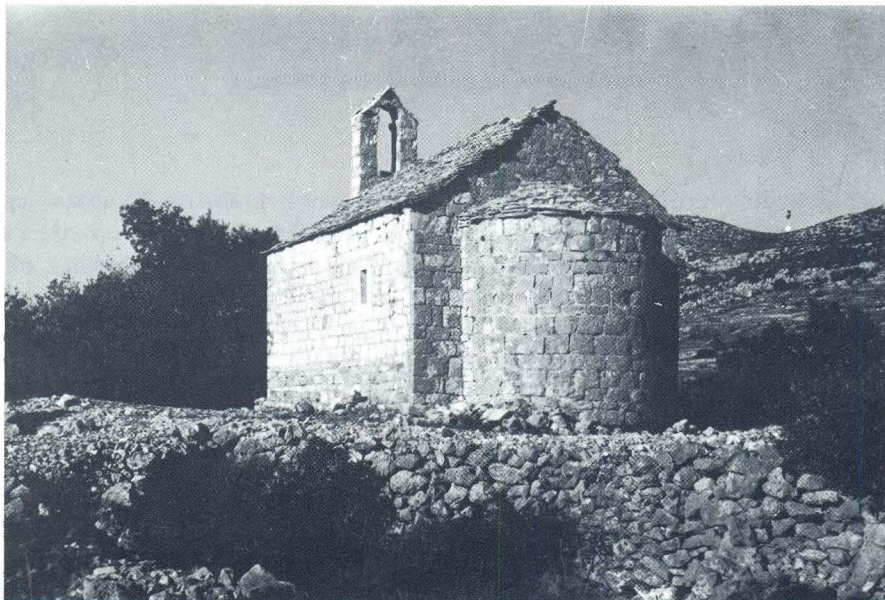
⁶ N. Petrić, n. dj., 1975., 13-14, 26.

⁷ N. Petrić, n. dj., 1975., 12, 23-24; Isti, n. dj. 1989., 11; Z. Brusić, Antička luka u Polačama na otoku Mljetu, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 12, Zagreb 1988., 140-141, sl. 4-5.

Tlocrt crkve sv. Duha u Hvaru

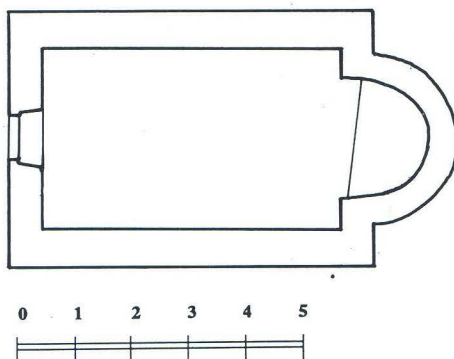
ranokršćanska crkva sačuvana u tlorisu današnje crkve sv. Duha. Karakterističan trapezni tloris crkve (9,5 x 15 m) i pravilna orijentacija istok-zapad pripada jednom tipu ranokršćanske sakralne arhitekture, koja je skoro istovjetna po tlorisu i dimenzijama crkvi sv. Ivana u Zadru.⁸ Prema navedenim podacima možemo zaključiti da ranokršćanska faza crkve sv. Duha pripada razdoblju 5.-7. stoljeća.

Crkva sv. Marije Magdalene kod Hvara

⁸ P. Vežić, Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 12, Zagreb 1986., 171, sl. 6/1.

Pored starog puta iz Hvara prema Milni, u predjelu Plajice, nalazi se gotička crkva sv. Marije Magdalene iz 15. stoljeća. Smještena je na malom uzvišenju, odnosno na poravnatom prapovijesnom tumulu kružna oblika, a u okolici se inače nalaze prapovijesni tumuli.⁹ Već smo ranije napomenuli da je sagrađena na prijašnjoj ranokršćanskoj crkvi.¹⁰ Naime, na sjevernom i južnom zidu izrazito je sačuvana struktura kasnoantičkog načina zidanja do približne visine od 1 m, kao i na pročelju i dijelu apside. Zid je građen od pravilnog niza lomljenaca, istovjetno kao i kod crkve sv. Duha. Crkva je pravilnog usmjerenja istok-zapad, dimenzija 4,5 x 8 m i ponavlja oblik tlorisa male ranokršćanske crkve.

Tlocrt crkve sv. Marije Magdalene kod Hvara

U obližnjem predjelu Njiva nalaze se antička ruralna gospodarstva, što upotpunjuje položaj ranokršćanske crkvice u ovom predjelu.¹¹ Po obliku, dimenzijama i položaju u prostoru ona pripada poznatom tipu ranokršćanskih građevina u ruralnim ambijentima, vrlo čestim i poznatim u Dalmaciji.¹² Od najbližih primjera navodim slične oblikom i dimenzijama crkvice na otočićima Pelješkog kanala, na Šipanu, otoku Braču i Splitu.¹³ Njihova vjerojatna datacija, kao i ove hvarske crkvice, je 5.-6. stoljeće.

⁹ N. Petrić, Hvarski tumuli, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 72-73, Split 1979., 72.

¹⁰ N. Petrić, n. dj., 1975., 24-26; Isti, n. dj., 1977., 222-223.

¹¹ N. Petrić, n. dj., 1975., 15-16, 25-26.

¹² N. Cambi, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, Materijali 12, Zadar 1972., 256-260.

¹³ I. Fisković, Ranokršćanske crkvice na Sutvari, Gubavcu i Lučnjaku kraj Majsana u pelješkom kanalu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 65-67, Split 1963.-1965., 141-168; Isti, Bilješke o starokršćanskim i ranosrednjovjekovnim spomenicima na Šipanu, PPUD 18, Split 1970., 16; F. Oreb, Novi arheološki nalazi u crkvi Gospe od Špinuta u Splitu, VAHD 72-73, Split 1979., 146-149; I. Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti, Arheološki radovi i rasprave 8-9, Zagreb 1982., 159-216.

Osim ovih primjera u samom gradu Hvaru i neposrednoj okolini grada, od ranokršćanske arhitekture na otoku dosad je poznat značajan sakralni sklop Sv. Ivana u Starom Gradu, crkva sv. Ciprijana iznad Vrsnika te ranokršćanska crkva uz samostan na otočiću Šćedru.¹⁴ S ovim crkvama nadopunjuje se ranokršćanska baština na prostoru otoka Hvara.

Poput ranokršćanske arhitekture, koja je dosad bila slabo poznata na Hvaru, tako je i ranosrednjovjekovna arhitektura od 9.-11. stoljeća na tom otoku bila skoro potpuno nepoznata u našoj znanstvenoj literaturi.¹⁵ Stoga ću ovdje spomenuti nekoliko izrazitih primjera ranosrednjovjekovnih crkava značajnih za buduće proučavanje kao što su one Sv. Vida iznad Vrbanja, Sv. Ivan u Starom Gradu, Sv. Barbara u Dolu, Sv. Petar u Vrboskoj, Sv. Luka u uvali Carkvica kod Jelse, te crkvice na otočiću Šćedru.

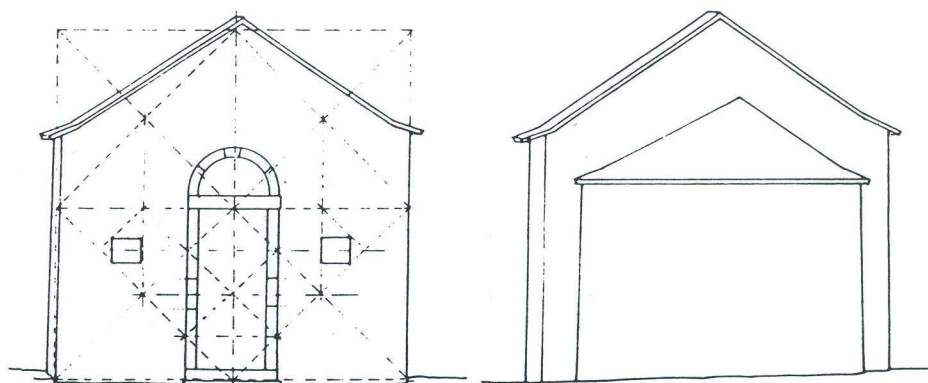
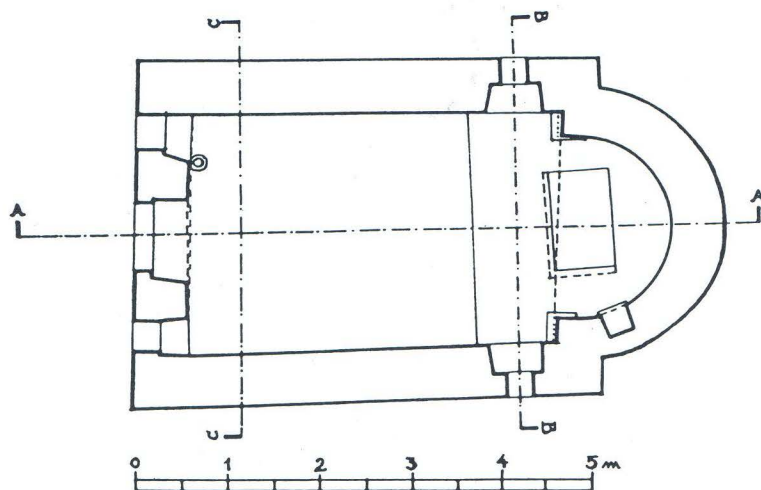
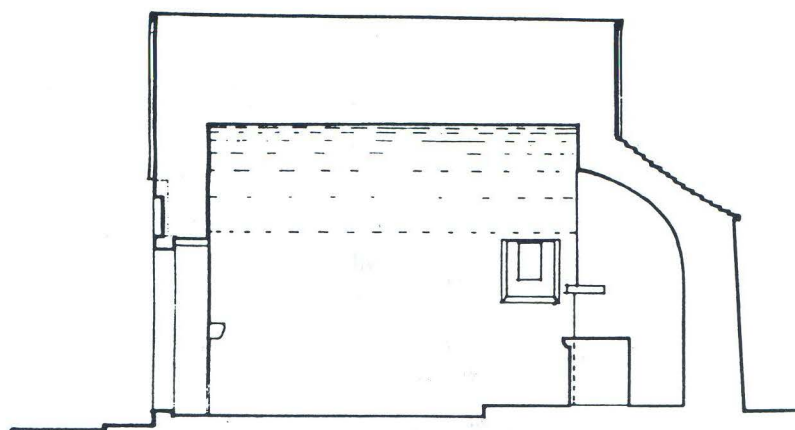
Ruševni ostaci crkve sv. Vida iznad Vrbanja

U tom kontekstu izrazit je primjer crkvice sv. Vida kod sela Grablja u blizini grada Hvara. Na starom putu koji je od Hvara vodio do Starog Grada, na prijevoju kod Grablja, nalazi se ova zanimljiva ranosrednjovjekovna građevina.¹⁶ S ovog položaja može se vidjeti prostor prema gradu Hvaru i otoku Visu, te s druge strane prema otoku Braču i pod-

¹⁴ N. Petrić, n. dj., 1977, 223-232; I. Fisković, O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog primorja, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, Zagreb 1980., 219-221; J. Jeličić, Ranokršćanski figurani mozaik u Starom Gradu na Hvaru, PPUD 24, Split 1984., 29-37.

¹⁵ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978., 97.

¹⁶ N. Duboković, Popis spomenika otoka Hvara, Split 1958., 67; M. Zaninović, Iz starije prošlosti Grablja, Hvarski zbornik 1, 1973., 130-131.

Tloct i presjeci crkve sv. Vida kod Grablja

biokovskom primorju, što očito pokazuje i strateški značaj mjesta. Položaj crkvice ovog titulara u pravilu je na istaknutim vrhuncima, poput primjera na Vidovoj gori i Velom brdu kod Dola na susjednom otoku Braču.¹⁷ Crkva je pačetrovinasta oblika s plitkom polukružnom apsidom i presvođena je bačvastim svodom na neraščlanjenim perimetralnim zidovima. Orijentacija crkvice je istok-zapad, a dimenzije su 3,9 x 6,8 m. Crkva je u kasnijem vremenu adaptirana te su danas vidljivi prozori na pročelju rezultat naknadnih preinaka. Vrata na pročelju su lučno zasvođena kao kod ranoromaničkih primjera u dalmatinskim gradovima i na otocima. Crkvice se vjerojatno može datirati u 11. stoljeće i oblikom se uklapa u poznati tip ranosrednjovjekovnih građevina na ovom području, osobito na otoku Braču.¹⁸

Ostaci crkve sv. Pelegrina kod Hvara

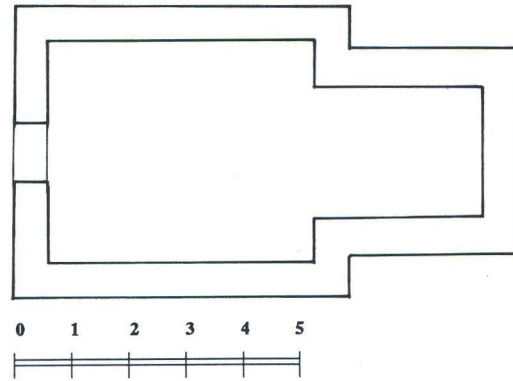
Na zapadnom rtu otoka Hvara, nalazi se crkvice sv. Pelegrina.¹⁹ Ruševna crkva, dimenzija 5.10 x 9 m, sačuvana je skoro do pod krov, pravilno je orijentirana, s izduženom pačetrovinastom apsidom na istoku. Građena je nepravilnim lomljencem i kvaderom slaganim redovima, što odaje rustičnu romaničku tehniku gradnje. Crkva se spominje u

¹⁷ D. Domančić, Graditeljstvo ranog srednjeg vijeka na Braču, u: Brač u ranom srednjem vijeku, Povelja 1984., 35, 43.

¹⁸ D. Domančić, Srednji vijek, u: Kulturni spomenici otoka Brača, Zagreb 1960., 113-143; Isti, n. dj. (17), 31-36; I. Fisković, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kraj Splita, Anali Historijskog Instituta u Dubrovniku 12, Dubrovnik 1970., 165-189; F. Oreb, n. dj., 1979., 145.

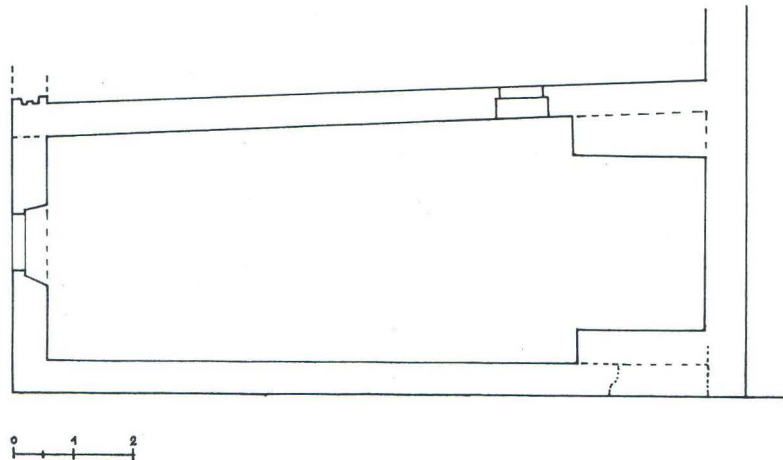
¹⁹ N. Petrić, Crkvice sv. Pelegrina nedaleko Hvara, Prilozi povijesti otoka Hvara 4, Hvar 1974., 91-95. Crkva sv. Katarine sa zapadne strane grada vjerojatno je bila ranosrednjovjekovna. N. Petrić, n. dj., 1975., 25.

hvarskom Statutu iz 1331. godine, što nas uz navedene građevne odlike navodi da je datiramo u 12.-13. stoljeće.

Tlocrt Crkve sv. Pelegrina kod Hvara

Posebnu pažnju u gradu Hvaru zavrjeđuje romanička crkva sv. Kuzme i Damjana u blizini glavnih gradskih vrata. Crkva je oblika izrazito izdužene pačetvorine, dimenzija 5,2 x 12,8 m, orijentirana u smjeru sjever-jug, s upisanom pačetvorinastom apsidom. Građena je pravilnim izduženim klesanicima u redovima, što je izrazita odlika gradske romaničke arhitekture. Na glavnom južnom pročelju crkve su naknadno postavljena ranobarokna vrata uz koja su vidljivi obrisi ranijeg romaničkog ulaza. U visini prvog kata, iznad ravnog razdielnog glatkog vijenca, dva su romanička lučna prozora. Na istočnom zidu crkve, sa strane

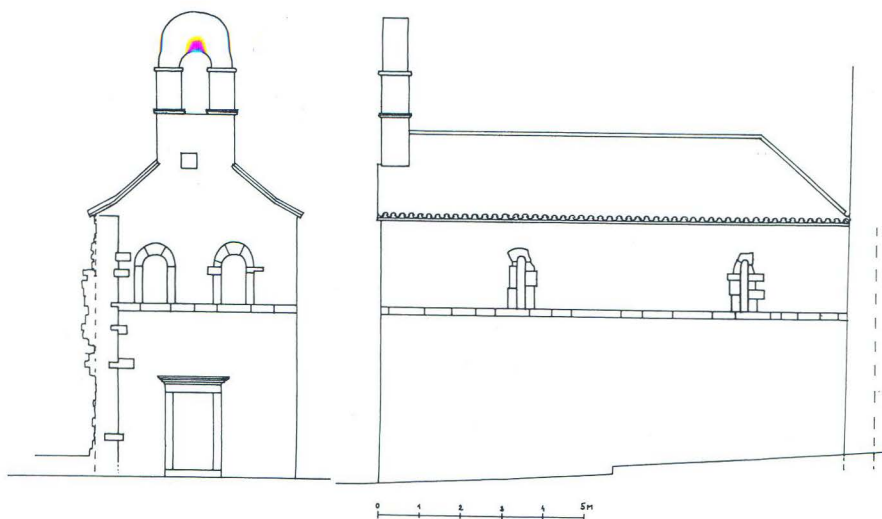
Tlocrt crkve sv. Kuzme i Damjana u Hvaru

ulice u prizemlju, vidljivi su tragovi romaničkih vrata pri samom uglu građevine prema glavnoj ulici. Kao i na južnom pročelju ponavlja se razdjelni kameni vijenac nad kojim su dva uska romanička prozora. Struktura zida i njegove dimenzije s vanjske strane ovih prozora pokazuju da se radi o naknadnom suženju širih romaničkih prozora istovjetnih onima na pročelju crkve. Na istom je zidu prilikom baroknog uređenja crkve otvoren i ovalni prozor.

Artikulacija zidova crkve s razdjelnim vijencem, raspored prozora i vrata, atipičan tloris u crkvenom graditeljstvu, kao i orijentacija svetišta pokazuje da se izvorno radi o

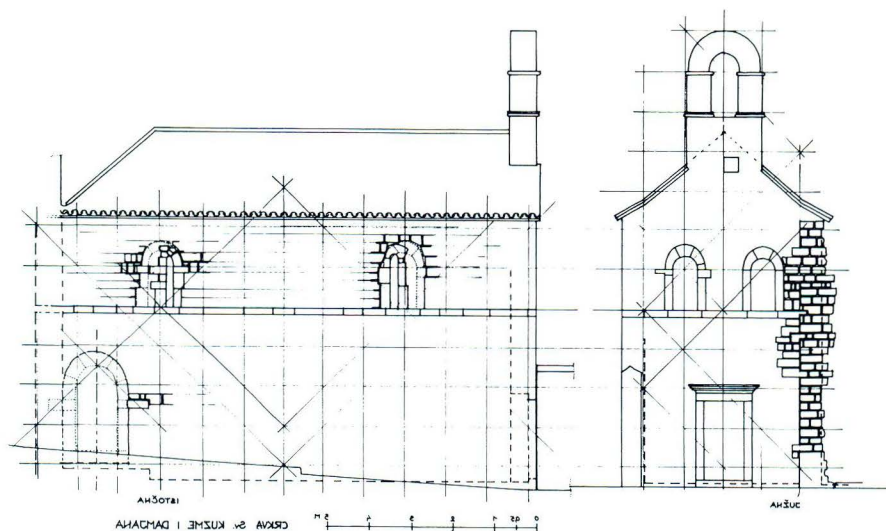
Crkva sv. Kuzme i Damjana u Hvaru, pogled na južno pročelje

Crkva sv. Kuzme i Damjana u Hvaru, današnji izgled pročelja crkve

Crkva sv. Kuzme i Damjana u Hvaru, romanički prozori južnog pročelja

Crkva sv. Kuzme i Damjana u Hvaru, tragovi sljemena i otvora romaničke kuće

romaničkoj stambenoj zgradi koja se po svom obliku i dimenzijama uklapa u matricu romaničke stambene arhitekture grada Hvara. Sa zapadne strane crkve je do 30.-ih godina ovog stoljeća bila sačuvana cjelovita zgrada u ravnini pročelja crkve sv. Kuzme i Damjana što je vidljivo po strukturi zapadnog zida crkve kao i po uglovnom kamenju. Na učelku crkve je još vidljiv kvadratni prozorčić potkrovlja nekadašnje romaničke kuće, a prilikom adaptacije za crkvu vjerojatno je nadozidan zvonik na preslicu. Prema analizi romaničke stambene arhitekture u gradu Hvaru, koja poglavito pripada vremenu od polovine 13. do početka 14. stoljeća, kuća je vjerojatno izgrađena polovinom 13. stoljeća, a funkcionalnu preinaku za sakralnu namjenu je dobila koncem 13. stoljeća.²⁰ Naime u drugoj polovini 13. stoljeća grad Hvar dosiže izraziti kulturni i urbani zamah, budući da je u to doba u njemu smještena biskupija, i od tada grad Hvar postaje glavno središte otoka i crkveni centar.

Navedenim primjerima ranokršćanske i ranosrednjovjekovne sakralne arhitekture na području grada Hvara vjerujem da se doprinijelo boljem poznavanju otočke spomeničke baštine iz navedenih razdoblja.

²⁰ O crkvi kratko piše C. Fisković, dok ću u radu "Romaničko-ranogotička arhitektura srednjovjekovnog grada Hvara" cjelovitije prikazati romaničko graditeljstvo Hvara. Nacrte je izradio arhitekt Ivo Štambuk na čemu mu ovom prilikom zahvaljujem.

CHURCHES FROM THE 5TH TO THE 13TH CENTURIES ON THE AREA OF THE TOWN OF HVAR

Nikša Petrić

Besides mentioning so far known finds of Early Christian architecture on Hvar, the paper deals with the churches of Holy Spirit, St. Mary Magdalen, Early Mediaeval church of St. Vitus (Vid) and Romanesque church of St. Peregrinus (Pelegrin) and St. Cosmas and Damian. Christian life in the town of Hvar is evidenced by numerous finds of Early Christian lamps, from the 4th to the 6th centuries and Mediaeval ones, from the 9th to the 10th centuries. Archaeological finds in the area of the Hvar Cathedral revealed the existence of Early Christian architecture probably an Early Christian church with a baptistry and Early Mediaeval church with a monastery. The finds discovered on the *Na Ciprijanovo* site lead to the conclusion that an Early Christian Church of St. Ciprian might have been situated there. Religious buildings from the same period must have been built on the Islands of St Stephen and St. Clement.

The Church of Holy Spirit in Hvar has characteristic trapezoidal ground plan. From its building technique and finds of pottery from the 6th to 7th centuries, the earliest church can be dated to the 5th to 7th centuries. Near the road which leads from Hvar to Milna a Gothic Church of St. Mary Magdalen is situated. It was built on the walls of an Early Christian church. Its shape, dimensions and orientation reveal a well known type of the Early Christian Church from the 5th to 6th centuries which was quite frequent in Dalmatia. The Church of St. Vitus near the village of Grablje, in the vicinity of Hvar, can be dated to the 11th century. Typologically it is close to Early Mediaeval churches on the Island of Brač. On the western promontory of the Island of Hvar there is the Church of St. Peregrinus which gave name to entire area to the west of Hvar. The church can be dated to the 12th to 13th centuries. It was mentioned in the Hvar Statute from 1331. From the analysis of the Romanesque Church of St. Cosma and Damianus it was possible to deduce that it was a Romanesque house from the mid 13th century which was converged into church in the late 13th century when the Town of Hvar became a strong cultural and urban centre.